

3. Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy(szöveg)szemantikai kérdés?

CSÚRY ANDREA

Általánosan elfogadott nézet, hogy a névmások lényegi funkciója az utalás, ami különösebb nehézség nélkül leírható jelenségnek tűnt sokáig. A **lokalizáló** megközelítés szerint anaforikus a névmás, ha egy a szöveggörnyezetben őt megelőző elemre utal, kataforikus, ha a szövegben később következőre, és deiktikus, ha a kommunikációs szituációban jelenlévő személyre vagy tárgyra. A hagyományos nyelvtanok ezt a jelenséget pronominalizáció néven tárgyalják, és tisztán grammatikai eljárásnak tekintik. A modern francia nyelvtanokban is immár klasszikussá vált a névmások e lokalizáló megközelítés szerinti felfogása szöveggrammatikai elemekként és felosztásuk tisztán anaforikus, illetve deiktikus névmásokra.

Ezzel szemben a **legújabb** megközelítések szerint a referenciális interpretációs folyamat során – a kvázi mechanikus nyelvtani szabályok mellett – jelentős részben inferenciális kalkulusokhoz, enciklopédikus tudásunkhoz, a nyelven kívüli valóságról lévő ismereteinkhez folyamodunk. Ugyanakkor a névmási referencia továbbra is mint a szöveg konnexív tulajdonsága van számon tartva. Elismerve természetesen a névmások lokális, elsősorban a morfoszintaktikai kötésekben játszott szerepét, előadásom célja azt bemutatni néhány francia határozatlan névmás példáján, hogy a névmásoknak nemcsak konnexív, de szövegkohéziós funkciója is van.

Míg a **konnexió** a szöveg szintaktikai tulajdonsága, a **kohézió** annak szemantikai dimenziója, melyet az azonos nyelvi elemek, a korreferenciális és az azonos szemantikai mezőhöz tartozó kifejezések biztosítanak. A szövegjelentés összetevői azonban egyszerre mutatnak állandóságot és változást, azaz az ismétlődés mellett a tematikus progresszió is jelen van a szövegben.

A névmások mint korreferenciális elemek, a szöveg tematikus folytonosságának, jelentésösszetevői ismétlődésének hordozói, izotópláncot alkotó tényezők. Ugyanakkor egy névszói kifejezés névmási behelyettesítésében nem csupán egy egyszerű ismétlést kell látni, amint az a hagyományos felfogásból következik. Beszélünk ugyanis teljes és parciális (részleges) korreferenciáról. Ám a korreferencia gyakorlatilag soha nem teljes, kivéve talán a személyes névmásokat, mert az anaforikus névmás a referenséhez képest mindig valamilyen kiegészített vagy módosított információt közvetít, mely a szöveget új irányba viszi előre. A parciális korreferencia esetében, ahol tematikus kapcsolat áll fenn névmás és antecedense között, mint például

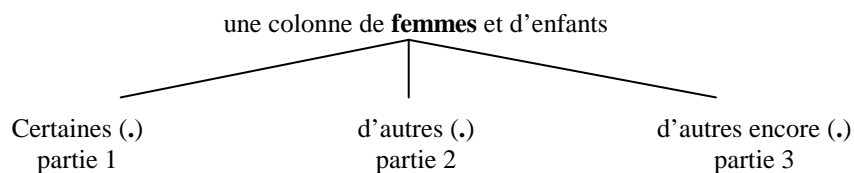
hiponim-hiperonim vagy rész-egész viszony, még nyilvánvalóbb sok névmás kohezív tulajdonsága, s ez áll az általam vizsgált francia határozatlan névmások határozatlan mennyiséget kifejező elemeire (*certains, plusieurs, quelques-uns* stb.) is. Tehát a pronominális szubsztitúció nemcsak a szöveg tematikus állandóságának eszköze, hanem progressiójáé is.

Példáim a francia határozatlan névmások szövegkohéziós szerepét hivatottak bemutatni.

Példa 1.

[C01] On voit arriver **une[^]colonne[^]de[^]femmes^[i][^]et[^]d'[^]enfants^[j]**. [C02] **Tout[^]le[^]monde** (les femmes et les enfants) ^[i+j] s'assied sous un arbre et les palabres commencent avec le caravanier. [C03] **Les[^]esclaves** (les femmes et les enfants) ^[i+j] parlent. [C04] Les récits sont plus horrifians les uns que les autres. [C05] Sévices, viols à répétition, lavage de cerveau pour convertir **les[^]enfants^[j']** à l'islam, séjours dans les camps de concentration, enrôlement dans la milice. [C06] **Certaines[^]femmes^[i01']** n'arrivent même pas à raconter **leur^[i01'] / ? ^[i]** terrible histoire. [C07] **D'autres[^]([^]femmes)** ^[i02'] parlent de **se^[i02']** suicider. [C08] **D'autres[^]([^]femmes)[^]encore^[i03']** ne savent pas si **elles^[i03'] / ? ^[i]** pourront profiter de **leur^[i03'] / ? ^[i] / ? ^[i+j]** liberté retrouvée. (Le Nouvel Observateur)

(Egy **menetoszloponyi nőt és gyereket** látunk megérkezni. **Mindenki** leül egy fa alá és megkezdődik a tárgyalás a karavánvezetővel. **A rabszolgák** mesélnek. Egyik elbeszélés szörnyűbb, mint a másik. Rendszeres bántalmazás, erőszak, agymosás, hogy a gyerekeket iszlám hitre térítsék, koncentrációs táborba zárás, a milíciába való besorozás. **Néhány nő** még arra sem képes, hogy elmondja szörnyű történetét. **Mások** arról beszélnek, hogy öngyilkosok lesznek. **Megint mások** nem tudják, hogy képesek lesznek-e majd valamit kezdeni visszakapott szabadságukkal.)



Az első szövegben, mely disztributív szekvencia, a következő korreferencialánc található: *une colonne de femmes et d'enfants* az a szószerkezet, mely a későbbiekben szétozott halmaz első és nominális megnevezése. Erre utal a második mondatban névmási anaforával a *tout le monde*, majd a harmadik mondatban lexikális anaforával a *les esclaves* kifejezés. Ezek az antecedens mindkét összetevőjére szintetikus utalnak. Ezt a koindexálással tettem explicitté. Bár az antecedens eddig egy egységet alkot, mégis két indexet kell bevezetni, ugyanis a hatodik, hetedik és nyolcadik

mondatok határozatlan determinánsa, illetve névmásai csak a *femmes* összetevőre utalnak. A *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások tehát csak részleges anaforát alkotnak az antecedenssel, ezzel a részleges tematikus váltással magyarázható a *femmes* főnév megismétlésének szükségessége is a disztributív szövegsablon első elemében. Disztributív szekvenciák gyakori szövegszervező elemei a határozatlan mennyiséget jelölő határozatlan névmások. A *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások lineáris integrációt jelölő elemek, ahogy a francia szakirodalomban nevezik: *marqueur*-ök. A *marqueur*-ök szerepe egy szekvenciát ugyanarra a hierarchikus szintre helyezett mondatömbökre osztani. Fontos ismervük a sorrendi meghatározottságuk, mely segítségével átmenetet képeznek a referens nem-lineáris struktúrája és a nyelvi linearitás kényszerűsége között. Ebben a szövegben a *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások a *femmes* referenst három részre osztják, melyeket azonos szövegszintre helyeznek. A szöveg e globális artikulációját a központosítás is nyomatékosítja. Ez a disztributív szövegsablon az anaforikus láncolat révén a szöveg lokális és globális konnexiójának csakúgy, mint kohéziójának fontos tényezője.

Példa 2.

[C01]Une fois, elle lui amena un individu replet, ayant de petits yeux à la chinoise, un nez en bec de vautour. [C02]C'était M. Goutman, **{négociant en < articles de piété>[i] / [fj]}**, -- [C03]il (le négociant)[fj] en (des articles de piété)[i] débilla **quelques-uns[i']**, enfermés dans des boîtes, sous le hangar : croix, médailles et chapelets de toutes les dimensions, candélabres pour oratoires, autels portatifs, bouquets de clinquant -- et des sacrés-coeurs en carton bleu, des saint Joseph à barbe rouge, des calvaires de porcelaine. (Flaubert: *Bouvard et Pécuchet*)

(Egy ízben a gazdaasszony egy potrohos valakit vitt el hozzá, akinek apró kínai szemei között karvalyorr görbült. Guttman volt, a **kegyszerárus**; - a **kocsiszínbén kicsomagolta dobozokba zárt portékáit**: keresztet, érmeket, mindenféle méretű olvasókat, imatermekbe való gyertyatartókat, hordozható oltárokat, aranyfüstös bokrétákat, kék színű keménypapír szent szíveket, vörös szakállú szent Józsefeket, porcelánkálváriákat.)

Második példában a *quelques-uns/néhányat* névmás referense az *en / abból* névmáson keresztül érhető el. Az *en* névmás mindig olyan halmazra utal, melyet több személy vagy dolog alkot. Ebben az esetben az *articles de piété / kegytárgyak* kifejezés felel ennek meg, amely viszont csak bővítménye a szószerkezet fő elemének, a *négociant / kereskedő* főnévnek. Kapcsos zárójelbe foglaltam és [fj] indexszel jelöltem a referenciálisan autonóm *négociant en articles de piété / kegytárgykereskedő* kifejezést, amelyre a harmadik mondat *il /*

ő névmása utal. Ezzel szemben a *quelques-uns* névmás esetében a referencia csak a szintagma hierarchikusan alacsonyabb szintű és így referenciálisan nem autonóm összetevőjét érinti.

Ha a névmási referencia csak szintaktikai jelenség volna, egy ilyen rosszul formált anaforikus viszony nemigen lenne megengedhető. Holott ilyen szintaktikailag helytelenül felépített anafora nem ritkaság sem az írott, sem a beszélt nyelvben. Ebben a példában a helyzetet még az is súlyosbítja, hogy a *quelques-uns* névmás és antecedense, az *articles de piété* között nem aktuális, csupán virtuális korreferencia van, mivel az *articles de piété* egy generikus értelmű kifejezés, mely nem konkrét tárgyakra utal, hanem azok osztályára. Ebben a szövegben tehát az, amire a *quelques-uns* névmás utal, nem más, mint egy referenciálisan önálló kifejezés referenciálisan nem önálló összetevőjének jelölője.

Az ilyen atipikus anaforák arra engednek következtetni, hogy a korreferencia szintaktikailag alárendelt összetevőkön is képes működni, az értelmezhetőség egyáltalán nem szenved ettől csorbát. A korreferencia irányának kiigazításában egyéb kotextuális és kontextuális elemek segítik az interpretálót. Úgy tűnik, hogy az állítmánynak nem elhanyagolható a jelentősége ebben. Itt például a *déballer / kicsomagolni* ige jelentése egyértelműen az *articles / árucikk* szóval van izotóp relációban, a *négociant / kereskedő* csak mint az ige ágense jöhet szóba.

Példa 3.

Tous les salons étaient illuminés. Mme Walter recevait dans le second, le plus grand. (...) [C01] On attendait encore **quelqu'un**, et on demeurait silencieux, dans cette sorte de gêne qui précède les dîners entre gens qui ne se trouvent pas dans la même atmosphère d'esprit, après les occupations différentes de leur journée. [C02] Duroy ayant levé par désœuvrement les yeux vers le mur, M. Walter lui dit, de loin, avec un désir visible de faire valoir son bien : „Vous regardez mes tableaux ?” – [C03] Le mes sonna. – [C04] „Je vais vous les montrer.” [C05] Et il prit une lampe pour qu'on pût distinguer tous les détails. [C06] „Ici les paysages”, dit-il. [C07] Au centre du panneau on voyait une grande toile de Guillemet, une plage de Normandie sous un ciel d'orage. [C08] Au-dessous, un bois de Harpignies, puis une plaine d'Algérie, par Guillaumet, avec un chameau à l'horizon, un grand chameau sur ses hautes jambes, pareil à un étrange monument. [C09] M. Walter passa au mur voisin et annonça, avec un ton sérieux, comme un maître de cérémonies : „La grande peinture.” [C10] C'étaient quatre toiles : „Une Visite d'hôpital”, par Gervex; „une Moissonneuse”, par Bastien-Lepage; „une Veuve”, par Bouguereau, et „une Exécution”, par Jean-Paul Laurens. [C11] Cette dernière oeuvre représentait un prêtre vendéen fusillé contre le mur de son église par un détachement de Bleus. [C12] Un

sourire passa sur la figure grave du patron en indiquant le panneau suivant : „Ici les fantaisistes” [C13] On apercevait d'abord une petite toile de Jean Béraud, intitulée : „Le Haut et le Bas.” [C14] C'était une jolie Parisienne montant l'escalier d'un tramway en marche. [C15] Sa tête apparaissait au niveau de l'impériale, et les messieurs assis sur les bancs découvraient, avec une satisfaction avide, le jeune visage qui venait vers eux, tandis que les hommes debout sur la plate-forme du bas considéraient les jambes de la jeune femme avec une expression différente de dépit et de convoitise. [C16] M. Walter tenait la lampe à bout de bras, et répétait en riant d'un rire polisson : „Hein ? Est-ce drôle? est-ce drôle? [C17]” Puis il éclaira: „Un sauvetage”, par Lambert. [C18] Au milieu d'une table desservie, un jeune chat, assis sur son derrière, examinait avec étonnement et perplexité une mouche se noyant dans un verre d'eau. [C19] Il avait une patte levée, prêt à cueillir l'insecte d'un coup rapide. [C20] Mais il n'était point décidé. [C21] Il hésitait. [C22] Que ferait-il ? [C23] Puis le patron montra un Detaille : „La Leçon”, qui représentait un soldat dans une caserne, apprenant à un caniche à jouer du tambour, et il déclara: „En voilà de l'esprit!” [C24] Duroy riait d'un rire approbateur et s'extasiait: „Comme c'est charmant, comme c'est charmant, char...” [C25] Il s'arrêta net, en entendant derrière lui **la voix de Mme de Marelle qui venait d'entrer**. [C26] Le patron continuait à éclairer les toiles, en les expliquant. [C27] Il montrait maintenant une aquarelle de Maurice Leclair: „L'Obstacle.” [C28] C'était une chaise à porteurs arrêtée, la rue se trouvant barrée par une bataille entre deux hommes du peuple, deux gaillards luttant comme des hercules. [C29] Et on voyait sortir par la fenêtre de la chaise un ravissant visage de femme qui regardait... qui regardait... sans impatience, sans peur, et avec une certaine admiration le combat de ces deux brutes. [C30] M. Walter disait toujours : „J'en ai d'autres dans les pièces suivantes, mais ils sont de gens moins connus, moins classés. [C31] Ici c'est mon Salon carré. [C32] J'achète des jeunes en ce moment, des tout jeunes, et je les mets en réserve dans les appartements intimes, en attendant le moment où les auteurs seront célèbres.” [C33] Puis il prononça tout bas: „C'est l'instant d'acheter des tableaux. [C34] Les peintres crèvent de faim. [C35] Ils n'ont pas le sou, pas le sou...” [C36] Mais Duroy ne voyait rien, entendait sans comprendre. [C37] **Mme de Marelle** était là, derrière lui. [C38] Que devait-il faire? [C39] S'il **la** saluait, n'allait-elle point lui tourner le dos ou lui jeter quelque insolence? [C40] S'il ne s'approchait pas d'elle, que penserait-on? [C41] Il se dit: „Je vais toujours gagner du temps.” [C42] Il était tellement ému qu'il eut l'idée un moment de simuler une indisposition subite qui lui permettrait de s'en aller. [C43] La visite des murs était finie. [C44] Le patron alla reposer sa lampe et saluer **la dernière venue**, tandis que Duroy recommençait tout seul l'examen des toiles comme s'il ne se fût pas lassé de les admirer (Maupassant: *Bel Ami*).

(Még mindig vártak valakire, s a társaság csöndes volt; az a fajta zavar fogott el mindenkit, amely meg szokta előzni az efféle vacsorákat, ahol különböző szellemű

légkörből való emberek kerülnek össze, különböző nappali elfoglaltságok után. Duroy unalmában a falra pillantott, s Walter messziről odaszólt neki, azzal a nyilvánvaló kívánsággal, hogy kincseit mutogathassa:

– A képeimet nézi – a birtokosrag erősen kihallatszott a „képeimet” szóból. – Majd megmutatom magának. – És lámpát fogott a kezébe, hogy minden részletet világosan lehessen látni.

– Itt vannak a tájképek – mondta.

A fal közepén Guillaumet-nak egy nagy vászna látszott, normandiai tengerpart viharos ég alatt. Lejjebb Harpignies-nak egy erdőképe, aztán egy algíri síkság, Guillaumet-tól; a látóhatár szélén egy nagy teve állott magas lábain, mint valami különös műemlék.

Walter továbbment a szomszéd falhoz, és szertartásmesterhez illő komoly hangon jelentette be:

– Ez itt a grandiózus festészet. – Négy vászon volt ott: egy Kórházi látogatás Gervex-től; egy Arató nő Bastien-Lepage-tól; egy Özvegy Bouguereau-tól és egy Kivégzés Jean-Paul Laurens-tól. Ez utóbbi mű azt ábrázolta, hogy egy vendée-i papot a templom falához állítva lő agyon a kékek egy különítménye.

A főszerkesztő komoly arcán mosoly suhant végig, amikor a következő falra mutatott.

– Itt vannak a zsánerképek. – Először is Jean Béraud-nak egy kis vászna tűnt szembe, a címe: Fenn és lenn. Csinos párizsi nőt ábrázolt, amint egy mozgó lóvasút lépcsőjén mászik fel. Feje éppen felbukkant a kocsi emeletén, s a padokon ülő férfiak mohó gyönyörűséggel veszik észre a feljűk közeledő fiatal arcot, az első peronon álló férfiak pedig vágyakozó vagy méltatlankodó arckifejezéssel szemlélik az ifjú nő lábát.

Walter kinyújtott karral tartotta a lámpát, és huncut nevetéssel ismételte.

– No, ugye mulatságos? Ugye mulatságos?

Aztán Lambert Életmentés című képét világította meg.

Egy asztal közepén ülő macskakölyök csodálkozva, elképedve vizsgálgat egy pohár vízben fuldokló legyet. Egyik lábát felemeli, hogy hirtelen kiragadja a vízből. De még nem határozta el magát. Habozik. Vajon mit fog tenni?

Aztán egy Detaille-képet mutatott a főszerkesztő: A lecke volt a címe: egy katonát ábrázolt a kaszárnyában, amint egy kiskutyát dobolni tanít – és kijelentette: – Mennyi szellem van ebben! Duroy helyeslően mosolygott, és el volt ragadtatva.

– Milyen bájos, milyen bájos... milyen... – hirtelen elakadt, mert meghallotta háta mögött a belépő **Marelle-né hangját**.

A főszerkesztő folytatta a képek megvilágítását és a magyarázatát.

Most Maurice Leloir egy vízfestményét mutatta meg: Az akadály címűt. Ezen azt lehetett látni, hogy egy gyaloghíntő elakadt az utcán, két munkásforma ember viaskodása miatt – a két fickó valóságos Herkules módjára harcol. A gyaloghíntő ablakán elragadó asszonyi arc hajol ki, és nézi... nézi, türelmetlenség és félelem nélkül, sőt bizonyos bámulattal, hogy küzd egymással a két férfi.

Walter folyvást azt mondogatta:

– Van még több is a következő szobákban, de azok kevésbé ismert, kevésbé megállapodott értékű festőktől valók. Ez itt az én „Négyszögletes szalonom”. Mostanában vásárolok képeket a fiataloktól, az egészen fiataloktól is, és tartalékba

helyezem a belső szobákba, addig is, míg a szerzőik hírnévre tesznek szert. – Aztán halkán tette hozzá: – Most van a legjobb idő képvásárlásra. A festők majd meghalnak éhen. Nincs egy fillérjük se, egy megveszekedett fillérjük se...

De Duroy nem látott semmit, a beszédet is csak hallotta, de nem értette. Marelle-né ott van mögötte. Mitévő legyen? Ha köszön neki, esetleg hátat fordít, vagy odavet valami sértő szót. Ha nem lép oda hozzá, mit gondol a társaság?

Azt gondolta magában: „Mindenesetre megpróbálok időt nyerni.” Annyira izgatott volt, hogy egy pillanatig hirtelen rosszulletet akart színlelni, csak hogy elmehessen.

A falak megszemlélése véget ért. A főszerkesztő letette a lámpát, és elindult, hogy az utoljára érkezett **vendégeket** üdvözölje.)

A **harmadik példa** első mondatában a *quelqu'un* / *valaki* névmás várakozást kelt, méghozzá szó szerint, hiszen a regény szereplőivel együtt várunk kell arra, hogy megjöjjön ez a valaki, és megtudjuk végre, kire utal. A *quelqu'un* elvárás keltő, azaz kataforikus használata igen gyakori, s mivel a referenciátávolság a *quelqu'un* névmás és referense között két-három mondatnál általában nem nagyobb, minden ennél nagyobb távolság a befogadó referensre irányuló figyelmét fokozza, azaz a referensnek hangsúlyos pozíciót jelöl ki. Így ebben a szövegben is a kivételesen nagy referenciális távolság feszültségkeltő stilisztikai eszköz. Az adekvát referens megtalálásában semmilyen szintaktikai kötés nem segíti az olvasót, hiszen a *quelqu'un* névmás egyalakú, sem számban, sem nemben nem egyeztethető. A kataforikus utalás szemantikai síkon valósul meg, az alábbi igék jelentésszövetőinek összeegyeztethetősége által: *attendre* – *entrer* – *saluer*, illetve az ezekhez az igékhez kapcsolódó személyre utaló kifejezések által: *quelqu'un* – *Mme de Marelle* – *la dernière venue*. A szöveg 25. mondatában megjelenik ugyan a *quelqu'un* referense, ám a tulajdonnév önmagában nem elég annak megállapításához, hogy az általa jelölt személy-e az, akit várunk. Ezt a sejtésünket az erősíti, hogy a Duroy nevű szereplő félbeszakítja mondatát, tehát az olvasónak is fel kell figyelnie Mme de Marelle belépésére. Ugyanakkor a 26. mondatból a házigazda folytatja a „tárlatvezetést” egészen a 44. mondatig, mintha mégsem Mme de Marelle lett volna az, akit várnak. A *quelqu'un* feloldása csak a 44. mondatban történik meg a *saluer la dernière venue* kifejezéssel, amely egyes számú és nőnemű egyeztetésével, valamint határozott névelőjével már egyértelműen Mme de Marelle-re utal vissza, azonkívül más személy érkezéséről nem is volt szó a szövegben. Tehát a *quelqu'un* névmás kataforikus kapcsolatát a *la dernière venue* névszói kifejezéssel szövegkohéziós elemek biztosítják, míg ez utóbbi anaforikus utalását a Mme de Marelle névre szövegsemantikai és morfoszintaktikai kötések is segítik.

Ezzel a három példával igyekeztem bizonyítani, hogy a határozatlan névmási referencia interpretálása gyakran szemantikai síkon végezhető el. Az, hogy egy névmás milyen mértékben csak szöveggonnexitást biztosító elem, vagy kohéziót

Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy (szöveg)szemantikai kérdés...

fenntartó is, az adott névmás deskriptív és instrukcionális/procedurális tartalmának függvénye. Ennek megfelelően hiba lenne a névmási kategóriát egyrészt egységesnek, másrészt csupán szöveggrammatikai elemeknek tekintenünk. A névmási referencia csupán egy, bár gyakoriságánál fogva is jelentős része azon eljárások összességének, amelyek egy szöveg jólformáltságát, konnexitását, kohézióját és koherenciáját is biztosítják.

Szakirodalom:

- Adam, J.-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Mardaga.
- Flaubert, Gustave 1997. *Bouvard et Pécuchet*. Association des Bibliophiles Universels ([http:// www.abu.org](http://www.abu.org)).
- Flaubert, Gustave 1989. *Bouvard és Pécuchet*. Fordította Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Guy de Maupassant 1997. *Bel Ami*. Association des Bibliophiles Universels ([http:// www.abu.org](http://www.abu.org)).
- Guy de Maupassant 1995. *A Szépfű*. Fordította Benedek Marcell. Magyar Könyvklub. Budapest.
- Mainguy, Colette 1999. „Les sentiers de la honte”. *Le Nouvel Observateur* ([http:// www.nouvelobs.com](http://www.nouvelobs.com)).